

Mediji i revizionizam o ratovima devedesetih u Srbiji

Beograd, mart 2023.

Fondacija Fond za humanitarno pravo

Sadržaj

SAŽETAK	5
UVOD	7
I POPULIZAM, ISTORIJSKI REVIZIONIZAM I MEDIJI	9
II OD LIBERALIZACIJE DO TABLOIDIZACIJE SRPSKOG MEDIJSKOG PEJZAŽA.....	12
III „SPIRALA ĆUTANJA“: ZABORAVLJANJE TEŠKE PROŠLOSTI	15
Neuspeh liberalnih medija	16
Dvosmislenost režimskih medija	18
Revizionizam u tabloidnoj štampi.....	20
Zaključak.....	22
IV ZAROBLJENI MEDIJI I OŽIVLJAVANJE MEDIJA POD KONTRLOM DRŽAVE.....	23
Mediji pod kontrolom države i istorijski revizionizam	24
Tabloidi, informativno-zabavni televizijski program i alternativni mediji	27
Liberalni mediji: utišani kritičari	30
Zaključak	32
BIBLIOGRAFIJA	34

Sažetak

Nakon promene režima 2012. godine, novi autoritarni režim Srpske napredne stranke (SNS) stavio je politiku sećanja visoko na svoj politički dnevni red. Revizionistička istorija ratova devedesetih godina sada predstavlja primarni izvor njihove političke legitimacije. Istovremeno, nova Vlada je čvrsto stegla medije, ostavljajući samo nekoliko nezavisnih medija koji su kritični prema novoj politici sećanja. Većina režimskih medija radi u simbiozi sa režimom, aktivno doprinoseći novom revizionističkom narativu. Ovaj narativ je dodatno podržan i naglašen u tabloidima i alternativnim medijima, nudeći još radikalniju verziju prošlosti. U takvoj medijskoj sceni, akteri koji se kritički osvrću na sećanje ograničeni su na nekoliko nezavisnih medija. Istovremeno, oni su pod stalnom pretnjom i režima i tabloida.

Ovaj Izveštaj analizira istorijski revizionizam o ratovima devedesetih godina u srpskim medijima, od kraja Miloševićevog režima 2000. godine do danas. U Izveštaju razlikujemo dve faze u medijizaciji prošlosti: (i) period do 2012. godine, kada su mediji osporavali ratni narativ, premda u okviru medijskog modela „spirale ćutanja“, gde su dramatična otkrića o zločinima padala u zaglušujuću tišinu; (ii) period nakon 2012. godine, sa usponom revizionističkih narativa pod novom autoritarnom vladom, konsolidovanih unutar medija pod kontrolom države i sve većeg procenta tabloidne štampe. Nova revizionistička istorija, dominantna u ovom drugom periodu, nadograđuje se na herojsko sećanje na srpsku vojsku koja služi kao izvor nacionalnog ponosa. Na nivou diskurzivnih strategija dolazi do zamene počinilaca i žrtava, oživljavanja ideje srpske žrtve i odbacivanja svake odgovornosti za kriminalnu prošlost.

Uvod

„Zločin je pitanje svih pitanja“, piše Srđa Popović u svojoj knjizi „One gorke suze posle“¹. Istoričarka Dubravka Stojanović u predgovoru objašnjava: „Zločin je bio i uzrok i posledica događaja koji su potresali Srbiju poslednjih 20 godina. Zločin je bio i izvor i ishodište vladajućih političkih ideja. Zločin je bio i sredstvo i cilj vladajućih krugova. Zločin je kontinuitet koji spaja naoko različite režime, on je spona između vlasti i opozicije, vlasti i građana.“²

Pokušaj da se razbije lanac zločina, koji je počeo nakon promene režima 2000. godine, nije ni istorija radikalnog, revolucionarnog prekida sa prošlošću, ni nesporni kontinuitet ratnih narativa Miloševićevog režima. Umesto toga, demokratske vlade su uvele različite, često kontradiktorne mere i politike, istovremeno osuđujući i podržavajući bivši režim i njegov ratni angažman, stvarajući mnogo konfuzije i besa. Mediji su retko zauzimali vodeću ulogu u kritičkom istraživanju zločina iz prošlosti. Najčešće su pratili druge aktere – političke stranke, Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), nevladine organizacije za ljudska prava (NVO) ili državne istrage – u izveštavanju o kriminalnoj prošlosti. Osim nekoliko izuzetaka u nezavisnim medijima, novinari se nisu aktivno bavili prošlošću i tražili pravdu za žrtve. Istovremeno, ratna propaganda se nastavila u tabloidnim medijima, predstavljajući Srbe kao nevine žrtve i utišavajući zločine sprskih snaga, kampanje etničkog čišćenja i genocid tokom ratova devedesetih godina. Ovaj narativ, koji se aktivno sprovodi posle 2012. godine, predstavlja okosnicu istorijskog revizionizma u Srbiji do danas.

Ovaj Izveštaj se bavi istorijskim revizionizmom u srpskim medijima od kraja Miloševićevog režima do 2022. godine, fokusirajući se na ulogu medija u njegovom stvaranju i širenju. Izveštaj razlikuje dve glavne faze: (i) period do 2012. godine, obeležen liberalizacijom medijskog pejzaža, ali i nevoljnošću medija da se bave sećanjem na ratove devedesetih godina; (ii) period nakon 2012. godine, sa povratkom desničarskom populizmu i usponom revizionističkih narativa. Tokom prvog perioda, dramatična otkrića o zločinima počinjenim tokom ratova nisu imala dugotrajan efekta zbog nedostatka političke podrške

1 Srđa Popović, *One gorke suze posle* (Beograd: Peščanik, 2010), 102.

2 Dubravka Stojanović, predgovor za *One gorke suze posle* (*ibid*), 8.

i prevladavajuće medijske tišine. Sporni i ambivalentni narativi o prošlosti karakteristični za medijske izveštaje MKSJ-a otkrivali su nedostatak zvanične politike sećanja na događaje iz devedesetih godina, stvarajući osećaj konfuzije i ambivalencije o prošlosti. U drugom periodu, pod politikom sećanja novog režima i državnim medijima, pojavila se nova konsolidovana priča o prošlosti, nastala oko herojskog sećanja na ratove, oživljavanja ideje srpske žrtve i herojstva ratnih zločinaca, uz poricanje zverstava i odbacivanje krivične odgovornosti. Za razliku od spornih i ambivalentnih narativa u prethodnom periodu, novi revizionistički narativ je jasno definisan i promovisan od strane države i većine medija pod kontrolom države.

Izveštaj najpre uvodi istorijski revizionizam kao zajedničku komponentu politike sećanja desničarskih populističkih režima i njihovog odnosa prema medijima. U drugom delu dat je kratak pregled promena u medijskoj sceni Srbije od liberalizacije, nakon završetka Miloševićevog režima, do nedavne tabloidizacije medija. Treći deo se bavi prvom fazom medijizacije prošlosti, tokom demokratskih vlada. Ovu fazu karakteriše medijski model „spirala ćutanja“. Poslednji, četvrti deo rada, bavi se drugom fazom, nakon promene režima i postepenog preokreta ka autoritarizmu 2012. godine. Njegove glavne karakteristike su povratak medija pod kontrolom države i konsolidacija istorijskog revizionizma u okviru modela „zarobljenih medija“ (*media capture*).

I Populizam, istorijski revizionizam i mediji

Revizija istorije, kao standardni deo rada istoričara, uključuje svaku ponovnu procenu prošlosti vođenu novim dokazima ili promenom u proceni značaja ili vrednosti.³ Istorijski revizionizam, s druge strane, podređuje istorijske narative terapeutskim vrednostima koje su potrebne njihovim grupama – naciji, klasi, etničkoj pripadnosti ili rasi. On pruža alternativno objašnjenje bacanjem sumnje, relativizovanjem činjenica, stvaranjem teorija zavere i narušavanjem same mogućnosti znanja. Istorijski revizionisti prepisuju prošlost u cilju „ozvaničenja esencijalističkih, rasističkih, seksističkih, etnocentričnih, nacionalističkih i heteronormativnih verovanja. Ta verovanja, zaista, leže u srži onoga što danas prepoznajemo kao fašizam.“⁴

Trenutni talas istorijskog revizionizma je usko povezan sa usponom desničarskog populizma i neliberalnih demokratija širom sveta. Populizam transformiše složene društvene i političke procese u borbe između ljudi i elita zasnovane na nativizmu (kombinacija etno-nacionalizma i ksenofobije) i autoritarizmu.⁵ Stvaranje kriza i inflacija egzistencijalnih pretnji, koje se često nalaze u nacionalnoj prošlosti, zaštitni su znak populističkog projekta i paranoidne percepcije sveta.⁶ Populistička politika sećanja, zamišljena kao odbacivanje prošlih poniženja, zasnovana je na herojskom sećanju i nacionalnom ponosu, dok se nacija brani od slabljenja i propadanja.

3 Aviezer Tucker, "Historiographic Revision and Revisionism the Evidential Difference", u *Past in the Making*, izd. Michal Kopeček (Budimpešta: Central European University Press, 2008), 17–38.

4 Lui Din Valensija-Garsija, „Krajnje desničarski revizionizam i kraj istorije“, u *Krajnje desničarski revizionizam i kraju istorije: Alt/Histories*, izd. Louie Dean Valencia-García (London, Njujork: Routledge, 2020), 7.

5 Cas Mudde, *The Populist Radical Right: A Reader* (London, Njujork: Routledge, 2016).

6 Jeffrey Herf, "The 'Jewish War': Goebbels and the Antisemitic Campaigns of the Nazi Propaganda Ministry," *Holocaust and Genocide Studies* 19, no. 1 (2005): 51–80.

Mediji proizvode paranoidni pogled na svet usredsređen na neko poniženje iz prošlosti, a to je centralni stub na kome leži populizam. Kao tanka ideologija ili stil komunikacije, populizam je jedinstveni obrazac komunikacije koji se fokusira na skandal, personalizaciju, pojednostavljivanje, dramatične emocije, govor mržnje i naglašavanje tabloidizacije medija.⁷ Simbioza desničarskog populizma i medija pruža plodno tlo za istorijski revizionizam. Odbacivanje poniženja i promocija neliberalnog sećanja oslanja se na različite diskurzivne strategije. Rozenfeld ukazuje na normalizaciju zločinačke prošlosti, odbacivanje krivice, samozrtvovanje, rehabilitaciju počinilaca i demonizaciju žrtava.⁸

Mediji imaju dvostruku funkciju u stvaranju sećanja: mogu se posmatrati kao platforma ili javna arena koja posreduje u različitim pogledima na prošlost, ili kao aktivni akter sećanja.⁹ U prvom slučaju, mediji su posrednici, koji pružaju prostor za debate o prošlosti. Nasuprot tome, u drugom slučaju, mediji aktivno doprinose medijatizaciji prošlosti stvaranjem novih priča, istraživanjem pitanja ili otkrivanjem nepoznatih činjenica o prošlosti. Ovaj Izveštaj razmatra medije u obe funkcije, postavljajući pitanje kako su mediji učestvovali u istorijskom revizionizmu o ratovima devedesetih godina od 2000. do danas.

Analiza diskursa fokusira se na srpske medije i njihov rad na istorijskom revizionizmu. Shvaćen kao tekstualna analiza koja insistira na specifičnom odnosu između teksta i društva, analiza diskursa ima za cilj da uhvati jezik kao deo društvene prakse.¹⁰ Studija je obuhvatila sledeće medije iz različitih delova političkog spektra: dnevne novine (*Politika*, *Danas*, *Blic*, *Kurir*, *Večernje novosti*, *Informer*, *Alo!*), nedeljnike (*Vreme*, *NIN*, *Pečat*), TV kanale (*RTS*, *Pink*, *B92*, *TV Happy*) i internet portale (*Peščanik*, *Radio Slobodna Evropa*, *Balkan.Info*, *Srbinfo*). Ovaj rad razlikuje

- (i) nezavisne, liberalne medije kao što su *Danas*, *Vreme* i TV B92, sa uređivačkom politikom nominalno posvećenoj pravdi i suočavanju sa prošlošću;
- (ii) medije koji su u vlasništvu ili pod kontrolom države, kao što su *Politika* i RTS, kao i komercijalne medije kao što je *Blic* (koji čine korpus režimskih/mejnstrim medija),

7 Jovanka Matić, „Medijski populizam i politički populizam“, u *Populizam*, izd. Zoran M. Lutovac (Beograd: Institut društvenih nauka, 2017).

8 Gavriel D. Rosenfeld, „The Rise of Illiberal Memory,“ *Memory Studies*, (2021): 1–18.

9 Motti Neiger, Oren Meyers, and Eyal Zandberg, *On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age* (Njujork: Palgrave Macmillan, 2011).

10 Norman Fairclough, *Jezik i moć*, Jezik u društvenom životu, serije. (London, Njujork: Longman, 1989).

koji balansiraju svoje izveštavanje prema politički postavljenim granicama, vodeći računa da se ne uznemiri javnost;

(iii) tabloide kao što su *Večernje novosti* i *Kurir*, koji otvoreno promovišu etno-nacionalizam i revizionističku verziju prošlosti.

Materijal iz medija prikupljen je iz Ebart arhive i onlajn repozitorija, premda sam se oslanjala i na obimne arhive prikupljene u prethodnim istraživanjima. Pored toga, sprovela sam niz intervjua sa novinarima, aktivistima nevladinih organizacija i intelektualcima koji su dali svoj osvrt na medijski rad u Srbiji i istorijski revizionizam.

II Od liberalizacije do tabloidizacije srpskog medijskog pejzaža

Državno kontrolisani mediji tokom režima Slobodana Miloševića promovisali su etnonacionalizam i ksenofobiju, pri čemu su govor mržnje i teorije zavere služili kao pokretač ratne politike. Kontrolisani mediji širili su laži i sejali mržnju, demonizujući pripadnike nesrpskih etničkih grupa. Javni servis *RTS* i dnevne novine *Politika* i *Večernje novosti* bili su direktno pod kontrolom režima, koji je potiskivao i cenzurisao medije, proterivao kritički orijentisane novinare sa posla i zatvarao neposlušne medijske kuće. Režim je konstantno progonio nezavisne medije kao što su *Radio B92*, dnevni list *Naša Borba* i nedeljnik *Vreme*, koji su se suprotstavljali ratnoj propagandi.¹¹

Promena režima 2000. godine generisala je velika očekivanja od liberalizacije medija i širih procesa demokratizacije. Tokom vladavine Demokratske stranke (DS) i Demokratske stranke Srbije (DSS) od 2001. do 2012. godine, pokušaji da se mediji i novinari učine odgovornim za ratnu propagandu nisu uspjeli. Zbog nedostatka političke volje, Zakon o lustraciji iz 2003. godine ostao je propuštena prilika. Nezavisno udruženje novinara Srbije (NUNS) je 2009. godine podnelo krivičnu prijavu protiv novinara i odgovornih lica u RTS-u (tada RTB), *Politici*, *Večernjim novostima* i drugim medijima aktivnim u ratnoj propagandi. Umesto krivičnih prijava, Kancelarija tužioca za ratne zločine objavila

11 Milan Milošević, „Medijski ratovi: 1987-1997“, u *Burn This House: The Making and Unmaking of Yugoslavia*, izd. Jasminka Udovički i James Ridgeway (Durham: Duke University Press, 2000).

je detaljan izveštaj koji dokazuje medijske prakse u širenju laži, širenju govora mržnje i dehumanizaciji neprijatelja.¹²

Suprotno entuzijastičnim predviđanjima, proces privatizacije nije doveo do liberalizacije medija. Umesto toga, podstaknuta je zavisnost medija od političkih i finansijskih moći koje se kriju pod netransparentnim vlasničkim statusom.¹³ Pojavile su se nove novine sa stranim vlasništvom, kao što je dnevna novina *Blic*, dok su nekada državni mediji prošli kroz privatizaciju (*Politika*) ili su pretvoreni u javni servis (RTS). Tabloidna štampa, poznata po svojoj jasnoj etno-nacionalističkoj uređivačkoj politici, pružila je suštinski medijski prostor za ponavljanje ratne propagande i istorijskog revizionizma.¹⁴ Nakon 2008. godine i povratka Socijalističke partije Srbije (SPS) na vlast, ovaj blok je ojačao novim nedeljnikom *Pečat* koji je osnovao bivši član Socijalističke partije Srbije (SPS) i ratni direktor RTS-a, Milorad Vučelić. Kao i *TV Happy*, koju je Miloševićeva ćerka osnovala kao *TV Košava* 1998. godine, *Pečat* je postao mesto susreta radikalnih etno-nacionalista i revizionista, koji stvaraju pozitivnu sliku o ratovima devedesetih i izazivaju nacionalistički bes i paranoju.

Nakon promene režima 2012. godine, došlo je do još jednog zaokreta na medijskoj sceni ka desničarskom populizmu osnivanjem *Sputnjika Srbija* i sve većim uticajem Rusije na medije u regionu.¹⁵ *Rusija danas (Russia Today)* pokrenula je *Sputnjik Internešenel (Sputnik International)* 2014. godine i *Sputnjik Srbija* 2015. godine. Iste godine uspostavljena je internet platforma *Balkan.Info*, po uzoru na alternativne medije za koje je *Srbin.Info* već postavljen kao centar krajnje desničarske ideologije na internetu. Obe platforme se ističu u fokusiranju na teorije zavere, kriminalni podzemni svet i ratne zločince, nudeći necenzurisane verzije revizionističkih narativa.

Nakon 2015. godine, država je učvrstila svoj uticaj na medije, uglavnom kroz finansijsku podršku od strane režima i njegovih klika. Istovremeno, proces tabloidizacije dostigao je vrhunac kada su novinari iz tabloidnih novina poput *Informera* i informativno-zabavnih televizija poput *TV Happy* i *TV Pink* počeli da formiraju teško razumljive informativne

12 Ivan Boljević et al, *Reči i nedela. Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991–1992*, (Beograd: Centar za tranzicione procese, 2011).

13 Irina Milutinović, „Medijsko vlasništvo i demokratski kapacitet tranzicionog društva: slučaj Srbija“, *Evropski časopis za komunikacije* 32, br. 4 (2017): 367–80.

14 Aleksandar Roknić, „Uticaj žute štampe na radikalizaciju političke scene Srbije“, *Jeretik* 1, br. 2 (2006): 89.

15 Thomas Brey, „Russische Medien auf dem Balkan“ (Beograd: Friedrich-Naumann-Stiftung, 2021).

mreže, zasipajući javni prostor lažnim vestima i izmišljenim krizama. Intenzivna tabloidizacija srpskog medijskog pejzaža opstaje uz prećutnu podršku režima, pružajući plodno tlo za desničarsku populističku politiku. Revizionistički narativi o ratovima devedesetih godina cvetaju unutar medijskog prostora kojim dominiraju državni mediji i tabloidizacija, lišeni kritike i drugačijih glasova.

III „Spirala ćutanja“: zaboravljanje teške prošlosti

Nesposobnost srpskih medija da ospore ratnu propagandu i da se bave prošlošću nakon promene režima 2000. godine predstavlja efekat „spirale ćutanja“ u medijima. Elizabeth Nol-Njuman (Elisabeth Nolle-Neumann) uvela je ovaj koncept kako bi objasnila rasprostranjenost dominantnih diskursa i usklađenost sa većinskim mišljenjem u javnosti. Društva uvek traže „dovoljan nivo dogovora o vrednostima i ciljevima“, a ostrakizam preti pojedincima koji krše zajednička uverenja i norme.¹⁶ „Spirala ćutanja“ obezbeđuje konformizam u društvu, gušeći manjinska mišljenja i kršenje dominantnih normi. Primenjen na medijske diskurse o prošlosti, model „spirale ćutanja“ objašnjava tendenciju medija da se ne bave kritičkim ispitivanjem prošlosti. Kritičko sećanje, zasnovano na paradigmi ljudskih prava, zahteva da se društva suoče sa prošlošću, priznaju zločine i pruže pravdu žrtvama.¹⁷ Sa političkim elitama koje izbegavaju jasan i odlučujući raskid sa prošlošću, mediji su se vratili na postojeće narative o ratu. Erik Gordy (Eric Gordy) identifikuje tri trenutka koja su potresla poricanje u Srbiji: hapšenje Slobodana Miloševića 2001. godine, ubistvo premijera Zorana Đinđića 2003. godine i emitovanje ubistva šest bošnjačkih zarobljenika od strane paravojnih snaga („Škorpioni“) 2005. godine. Njegova analiza pokazuje da su ti trenuci „trajali kratko vreme pre nego što se diskurs spustio u relativizam, distrakciju i trivijalnost“.¹⁸ Da bi se razumeo ovaj proces i kako se on odvija putem medija, ovaj Izveštaj razlikuje tri vrste medija:

16 E. Noelle-Neumann, "The Theory of Public Opinion: The Concept of the Spiral of Silence", *Annals of the International Communication Association* 14, no. 1 (1991).

17 Lea David, *The Past Can't Heal Us: The Dangers of Mandating Memory in the Name of Human Rights*, Human Rights in History (Cambridge: Cambridge University Press, 2020).

18 Eric D. Gordy, *Krivica, odgovornost i poricanje: Prošlost na kocki u post-Miloševićevaj Srbiji*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013), 172.

- (i) nezavisni, liberalni mediji, koji su imali za cilj da ospore dominantni diskurs o prošlosti;
- (ii) režimski mediji, uključujući i kontrolisane i komercijalne medije koji balansiraju svoje izveštavanje u okviru politički postavljenih granica;
- (iii) tabloidi koji otvoreno promovišu etno-nacionalizam i ratove devedesetih kao odbrambene ratove.

Neuspeh liberalnih medija

Nezavisni mediji sa liberalnom uređivačkom politikom nisu uspjeli da promene dominantne diskurse o prošlosti i uspostave jasnu alternativu narativima koji su promovisani tokom ratova. Ratni režim je insistirao da Srbija nije u ratu, već da samo brani srpski narod. U sudnici MKSJ-a, Slobodan Milošević je srčano propagirao ovaj narativ. On se predstavio kao otelotvorenje srpskog naroda, iskorišćavajući populističku vezu nastalu tokom njegovog vremena na vlasti. Liberalni mediji često ponavljaju njegovu odbranu, insistirajući na ravnopravnoj odgovornosti svih strana u sukobu, prikazujući Miloševića kao harizmatičnog, izuzetnog političara i diveći se njegovom ponašanju na suđenju, koje po njima pokazuje duhovitost, inteligenciju, red i moć.

Novinar nedeljnika *Vreme* Nenad Lj. Stefanović je sa suđenja pred MKSJ Slobodanu Miloševiću izveštavao sa neskrivenim saosećanjem sa optuženim, pokazujući veliko nepoverenje prema Tribunalu i međunarodnoj pravdi. On je Miloševića prikazao kao „kapitalca“ koji donosi MKSJ-u preko potrebne finansije i publicitet.¹⁹ Stefanović je bio veoma kritičan prema političkim elitama koje promovišu saradnju sa MKSJ i skeptičan prema bilo kakvim tvrdnjama o pravdi. Ovakav pogled na svet, u kombinaciji sa simpatijama prema optuženom kao žrtvi novog međunarodnog poretka, imao je vrlo malo, ako uopšte, empatije prema nesrpskim žrtvama.

Mnogi novinari koji rade za nezavisne medije, od Ljiljane Smajlović do Ljubice Gojgić, imali su isti ovaj pogled na stvari. Ljubica Gojgić, izveštavajući sa suđenja Miloševiću za TV

19 Nenad Lj. Stefanović, „Navikavanje na kapitalca“, *Vreme*, 19. jul 2001, <https://www.vreme.com/vreme/navikavanje-na-kapitalca/>.

B92, objašnjavala je takvo izveštavanje pridržavanjem profesionalnih normi, ispunjavajući obavezu da bude „objektivna“ i omogućavajući obema stranama da iznesu svoj slučaj.²⁰ Stoga su mediji bili ti koji su dozvolili počiniocima da ovekoveče laži i vređaju žrtve u javnosti bez ikakvih sankcija. Ishod navodnog „neutralnog i objektivnog“ medijskog stava bio je tretiranje svih stavova – činjeničnih i protivčinjeničnih – kao jednako vrednih i legitimnih. Sa takvim izveštavanjem, Miloševićev narativ se pojavio kao razuman i legitiman stav o prošlosti.

Istovremeno, nekoliko novinara aktivno je pisalo kritičke izveštaje o devedesetim godinama. U *Vremenu* su Dejan Anastasijević i Tatjana Tagirov kontinuirano izveštavali o ratnim zločinima u Hrvatskoj, od masovnog ubistva na Ovčari do minskih polja u Lovasu. Njihovi članci pružili su detaljan prikaz zverstava, uzimajući u obzir perspektivu usredsređenu na žrtve, identifikujući krivičnu odgovornost počilaca, kao i političku odgovornost prethodnog režima. Tokom suđenja Slobodanu Miloševiću, dok su drugi mediji pisali o bivšem predsedniku, Miloš Vasić je pisao o „Pritvoreniku broj 039“.²¹ Njegovi tekstovi osporavaju moralna pravdanja počilaca i njihovih pristalica, ukazujući na odgovornost za kriminalnu prošlost. Otkrivanje zločina, od masovnih grobnica u Batajnici do genocida u Srebrenici, istaknuta je tema u ovom mediju. Na primer, Tamara Skrozza priča o ratnim zločinima, stvarajući vezu sa žrtvama i pozivajući na empatiju.²² Kroz kritičke izveštaje o ratovima, ovi novinari su i sami služili kao akteri sećanja.

Pored toga, kritički mediji su odigrali suštinsku ulogu u trenucima koji su osporavali narativ prethodnog režima o ratovima, poput otkrića snimaka „Škorpiona“ ili masovnih grobnica u Batajnici. Nezavisni mediji su iskoristili ove mogućnosti da objave seriju članaka, dokumentarnih filmova i TV emisija koji detaljno opisuju zločine i daju glas žrtvama. TV B92 emitovala je dokumentarne filmove o jedinici Škorpioni: „Spomenar“ u režiji Lazara Stojanovića, „Jedinica“ Filipa Švarma i „Patriote“ Brankice Stanković. Ovi dokumentarci svedoče o novinarima kao aktivnim akterima sećanja u medijima i njihovom direktnom doprinosu stvaranju kritičkog sećanja na ratove devedesetih godina. Uprkos

20 Ljubica Gojčić, intervju sa autorkom, Beograd, 9. april 2015.

21 Miloš Vasić, „Slobodan Milošević pred Haškim sudom - Pritvorenik broj 039“, *Vreme*, 5. jul 2001. godine, <https://www.vreme.com/vesti/slobodan-milosevic-pred-haskim-sudom-pritvorenik-broj-039/>

22 Tamara Skrozza, „Tragovi prikrivene smrti“, *Vreme*, 10. jul 2003, <https://www.vreme.com/vreme/tragovi-prikrivene-smrti/>

tome, izveštavanje o ovim presudnim otkrićima proizvelo je nepovezane, fragmentirane priče koje se nisu pretvorile u zajedničku priču o prošlosti.

Dvosmislenost režimskih medija

Srpski režimski mediji uglavnom su služili kao platforma za druge aktere, od političara do članova civilnog društva koji su se bavili ratovima devedesetih godina. Umesto da govore o zločinima i krivičnoj odgovornosti, oni su se fokusirali na pravne i političke aspekte saradnje sa MKSJ. Čak i nakon što bi se detalji o zločinima pojavili u javnosti, glavni mediji su nastavili da prećutkuju prošlost. To se desilo u slučajevima otkrića masovnih grobnica u Batajnici kod Beograda, gde je prethodni režim 1999. godine sahranio tela albanskih žrtava sa Kosova. Dve i po godine nakon ovog otkrića, *Politika* je objavila članak pod naslovom „Zanemarivani ratni zločin“, u kome se navodi kako su mediji „zaboravili“ ovaj zločin.²³

Umesto toga, režimska štampa se fokusirala na delegitimizaciju MKSJ, lišavajući saradnju bilo kakve moralne osnove i odbacujući – unapred – sve verzije narativa MKSJ o prošlosti kao prihvatljive delove istorije. Nekoliko članaka u *Politici*, koje su formulisali političari iz Srpske radikalne stranke (SRS), akademici i novinari, u više navrata je osudilo istoriju napisanu u Hagu. Ovi mediji ismevali su tužilaštvo i optužbe o zajedničkom planu srpskog rukovodstva za stvaranje Velike Srbije, odbacujući ih kao neosnovane i suprotne empirijskim činjenicama, kreirane od strane onih koji ne znaju istoriju regiona. Članci koji opisuju zločine napisani su na suvom, pravničkom jeziku, izbegavajući personalizaciju i empatiju sa žrtvama.²⁴ Nedostaju glasovi žrtava, a nema ni pokušaja da se daju detaljni izveštaji o njihovoj patnji. Novinari ne postavljaju pitanja istine i pravde za nesrpske žrtve. Tako izveštaji o masovnim grobnicama u Batajnici nisu služili kao moralni osnov za hapšenje četvorice generala srpske policije i vojske. Umesto toga, zahtev za njihovo hapšenje i izručenje od strane MKSJ predstavljen je kao veoma teška odluka. Uverenje o sopstvenoj nevinosti i krivičnoj odgovornosti neprijatelja toliko je sveprisutno da su i mediji i političari, umesto toga, tražili hapšenje lidera Oslobođilačke vojske Kosova (OVK).

23 Milan Galović, „Zanemareni ratni zločin“, *Politika*, 28. oktobar 2003.

24 „Iz optužnice Tribunala u Hagu protiv bivšeg predsednika SRJ i četvorice njegovih saradnika“, *Politika*, 29. jun 2001.

Nepoverenje prema MKSJ-u i dalje je rasprostranjeno. Mediji su rutinski opisivali svedoke kao „lažne svedoke“, koji su lagali o događajima i pogrešno optuživali Srbe za zločine.²⁵ Novinari u režimskim medijima aktivno su promovisali anti-haški diskurs, potkopavajući optužnice, osuđujući svedoke i politizujući suđenja, stvarajući dimnu zavesu pred otvorenim poricanjem zverstava i opravdanjem ratnih zločina, uobičajenim u tabloidima kao što su *Večernje novosti* i *Kurir*.

Čak su i male inicijative demokratske vlade u suočavanju sa prošlošću dobile oštre kritike. Na primer, *Politika* je oštro kritikovala Skupštinu Srbije zbog usvajanja deklaracije o Srebrenici 2010. godine. Politički analitičar Đorđe Vukadinović video je deklaraciju kao nacionalno poniženje i još jedan korak ka političkom razbijanju Republike Srpske.²⁶ Ratni novinar i novinar *Politike* Miroslav Lazanski objavio je seriju članaka u kojima se govorilo o odgovornosti stranih tajnih službi za genocid, oživljavajući teorije zavere o ratovima.²⁷ *Politika* je nastavila da produžava revizionističku istoriju zasnovanu na srpskoj žrtvi, namerno mešajući činjenice sa teorijama zavere i izmišljajući stalnu pretnju srpskom narodu. Istovremeno, *Politika* je objavila nekoliko detaljnih izveštaja o žrtvama sa godišnjih komemoracija u Potočarima, šaljući kontradiktorne poruke o prošlosti.

Uprkos uočenoj dvosmislenosti i potkopavanju kritičkih izveštaja o ratovima, režimski mediji su barem bili otvoreni za kritičke glasove. Povratak bivše predsednice Republike Srpske Biljane Plavišić 2009. godine, osuđene za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti, izazvao je debatu u dnevnom listu *Politika* o njenoj odgovornosti i ulozi u društvu. Aktivista za ljudska prava Miljenko Dereta kritikovao je normalizaciju ratnih zločinaca po njihovom povratku.²⁸ Miroslav Lazanski je, s druge strane, branio Plavišić kao slobodnu osobu koja je odslužila zatvorsku kaznu.²⁹ *Politika* je u svom izveštavanju uglavnom stala na stranu

25 Ljiljana Smajlović, „Lažni svedoci u Haškom tribunalu“, *Politika*, 8. oktobar 2007. <https://www.politika.rs/sr/clanak/5336/Lazni-svedoci-u-Haskom-tribunalu>

26 Đorđe Vukadinović, „Crvena linija“, *Politika*, 14. april 2010, <https://www.politika.rs/sr/clanak/131142/Pogledi/CRVENA-LINIJA>

27 Miroslav Lazanski, „Ko je režirao Srebrenicu?“, *Politika*, 19. mart 2010, <https://www.politika.rs/sr/clanak/128187/KO-JE-REZIRAO-SREBRENICU>; Miroslav Lazanski, „Čija i kakva istina?“, *Politika*, 2. april 2010, <https://www.politika.rs/sr/clanak/129912/CIJA-I-KAKVA-ISTINA>

28 Miljenko Dereta, „Suočavanje sa Plavišićevom“, *Danas*, 4. novembar 2009. godine, <https://www.politika.rs/sr/clanak/110422/Pogledi/SUOCAVANJE-SA-PLAVSICEVOM>

29 Miroslav Lazanski, „Bunda u građanskom društvu“, *Politika*, 6. novembar 2009. godine, <https://www.politika.rs/sr/clanak/110711/BUNDA-U-GRADANSKOM-DRUSTVU>

Lazanskog, dok je otvaranje za kritiku poslužilo kao podrška slici neutralnog, objektivnog medija.

Revizionizam u tabloidnoj štampi

Izveštavanje o ratovima devedesetih godina u desničarskim medijima počiva na četiri glavna elementa: uspostavljanju jednakosti između optuženih ratnih zločinaca i „naroda“, izmišljanju egzistencijalnih pretnji, izmišljanju neprijatelja i širenju teorija zavere. Ovi mediji prikazali su MKSJ kao antisrpski, nelegalni sud i deo zavere Zapada protiv srpske države i naroda. U medijskim diskursima ratni zločinci postaju neodvojivi deo običnog naroda, pri čemu se svako suđenje i svaka presuda predstavljaju kao uvreda ili tragedija za ceo srpski narod. Mediji su nastavili sa poricanjem, minimalizacijom i relativizacijom zločina, prikazujući ih kao incidente u pravičnim, odbrambenim ratovima. Tabloidi su širili poruke optuženih kao istinu o prošlosti direktnim citiranjem njihovih izjava u naslovima (Lukić: „Nisam ubica“, Milošević: „Ratovi nisu bili moji“, Stanišić: „Nisam kriv“)³⁰. Novinari rutinski optužuju žrtve-svedoke da su lagali na sudu („Živ posle streljanja“, „Svedok rekla-kazala“), dok svedoke odbrane navode kao pouzdane izvore („Civilni nisu ubijeni“, „Heroj lažno optužen“).³¹ Stavljanje na stranu optuženih i nedostatak empatije prema žrtvama često je rezultiralo ismevanjem preživelih i njihovih svedočenja na sudu.

Tabloidi su izveštavali o otkriću zverstava, na primer emitovanjem videa „Škorpiona“, navodeći reakcije političara koji osuđuju zločin. Međutim, oni su emitovanje videa

30 „Milan Lukić: Nisam ubica, volim Muslimane“, *Kurir*, 15 septembar 2011, <https://www.vesti.rs/Hag/MILAN-LUKIC-NISAM-UBICA-VOLIM-MUSLIMANE.html>; Miroslav Zarić, „Treći dan izlaganja Slobodana Miloševića pred Haškim tribunalom: Ratovi nisu bili moji“, *Večernje novosti*, 19. februar 2002; „Nisam kriv“, *Večernje novosti*, 13. jun 2003, <https://www.novosti.rs/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0/%D0%B4%D0%BE%D1%81%D0%B8%D1%98%D0%B5.407.html:147853-Nisam-kriv>

31 M. Zarić „Suđenje Slobodanu Miloševiću u Hagu vratilo se na ispitivanje svedoka 'baze zločina' - Živ posle streljanja“, *Večernje novosti*, 4. jul 2002; „Svedok rekla-kazala“, *Večernje novosti*, 25. april 2002; V.N., „Civilni nisu streljani“, *Večernje novosti*, 26. oktobar 2005, <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/dosije/aktuelno.292.html:175422-Civili-nisu-streljani>;

Ekipa novosti, „Junak lažno optužen“, *Večernje novosti*, 30. januar 2005, <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/dosije/aktuelno.292.html:166173-%D0%9F%D0%A0%D0%95%D0%93%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%A0%D0%98-br-%D0%97%D0%90-%D0%9F%D0%A0%D0%95%D0%94%D0%90%D0%88%D0%A3>

okarakterisali kao napad na Srbiju.³² Ipak, tvrdnje o izmišljenoj prirodi videa i relativizaciji zločina bile su retke. Umesto toga, fokus je bio na osporavanju odnosa između streljanja i genocida u Srebrenici, paralelno sa stalnim podsećanjima i detaljima o zločinima počinjenim nad srpskim žrtvama.

Tabloidna štampa je bila aktivni promoter revizionističkih narativa o prošlosti. *Večernje novosti*, na primer, objavile su izvode iz memoara Biljane Plavšić i dnevnika Veselina Šljivančanina, pružajući prostor za apologetske narative osuđenih ratnih zločinaca u srpskoj javnosti. Nakon njihovog povratka u zemlju, tabloidna štampa objavljuje tekstove o tome gde se nalaze: u kupovini, porodičnoj poseti i o njihovim planovima, predstavljajući ih na intiman, poznat i personalizovan način. Trivijalizovanjem njihove odgovornosti, utišavanjem ili negiranjem zločina, tabloidni mediji odbacili su svaku odgovornost Srbije za zločine. Ratni zločinci se pojavljuju kao heroji i branitelji, deleći „dugo očekivanu istinu“ o prošlosti.³³

Konačno, Miloševići ratni propagandisti nastavili su da promovišu istorijski revizionizam nakon 2000. godine. Ratni direktor RTS-a 1992-1995. Milorad Vučelić u svojim uvodnicima u *Pečatu* ponavlja govor mržnje, označavajući demokratski režim i nevladine organizacije za ljudska prava kao izdajice, osuđujući novu istoriju koju je iskovao MKSJ.³⁴ Vučelić opisuje apokaliptične posledice demokratskog režima i njegovog uništavanja srpske države, nacionalnog identiteta i kulture, navodeći događaje od Parade ponosa u Beogradu do muslimanskih ekstremista koji uvode šerijatsko pravo u Sandžaku.³⁵ Paranoični pogled na svet u njegovom pisanju kombinuje ideju zavere Zapada sa beskrajnim lancem pretnji srpskom narodu, koji služi kao jednostavan recept za objašnjenje bilo kakvog političkog događaja.

32 „Ovo je hajka na Srbiju“, *Kurir*, 6. jun 2005; V.N., „Civilni nisu streljani“, *Večernje novosti*, 26. oktobar 2005, <https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/dosije/aktuelno.292.html:175422-Civili-nisu-streljani>

33 „Knjiga Veselina Šljivančanija [sic]: Dugo čekana istina“, *Večernje novosti*, 5. april 2012, <https://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:374189-Knjiga-Veselina-Sljivančanija-Dugo-čekana-istina>

34 Milorad Vučelić, „Sve je pošlo davolijem tragom“, *Pečat*, 18. decembar 2010, <https://www.pecat.co.rs/2010/12/sve-je-poslo-davolijem-tragom/>

35 Milorad Vučelić, „Ogrizak jabuke“, *Pečat*, 25. jul 2010, <https://www.pecat.co.rs/2010/07/milorad-vucelic-ogrizak-jabuke/>

Zaključak

Tokom prve faze analizirane u ovom Izveštaju, od 2000. do 2012. godine, mediji su se uglavnom bavili prošlošću izveštavajući o tekućim suđenjima pred MKSJ i pitanju saradnje sa Tribunalom. Nezavisni mediji su odigrali dvostruku ulogu: bili su izvanredni kao akteri sećanja, odbijajući poricanje i osporavajući tvrdnje o jednakoj odgovornosti svih strana tokom ratova. Istovremeno, oni su iznova ponavljali apologetski diskurs o prošlosti, uglavnom kroz preteranu kritiku MKSJ-a i međunarodne pravde.

Režimski mediji, s druge strane, jedva da su se angažovali u osporavanju krivične prošlosti devedesetih godina, balansirajući između mišljenja onih koji osuđuju zločine i onih koji ih brane. Vrlo brzo su zaboravili zverstva i moralnu i političku odgovornost koju su imali. Medijski model „spirale ćutanja“ objašnjava širu društvenu tišinu koja opstaje uprkos otvaranju tema i razbijanju tabua saznanjima o ratnim zločinima.

Konačno, tabloidi su nastavili da promovišu etno-nacionalističke narative o ratovima, dominantne devedesetih godina, zasnovane na herojskoj ulozi srpskih vojnika i nevidenoj žrtvi srpskog naroda. Njihovo izveštavanje produžavalo je poricanje zločina, dehumanizaciju drugih i odbacivanje odgovornosti. U narednom periodu, ovaj narativ koji se dalje razvijao i koji režim SNS aktivno sprovodi, pretvorio se u dominantnu interpretaciju ratova devedesetih godina u srpskim medijima.

IV Zarobljeni mediji i oživljavanje medija pod kontrolom države

Politička promena 2012. godine i dolazak koalicije SNS i SPS na vlast označili su postepeni pomak ka autoritarizmu jer je SNS sve više konsolidovala svoju moć.³⁶ Aktuelni režim promovise revizionističke narative o ratovima devedesetih godina, uz državne komemoracije i finansijsku podršku za različite projekte produkcije kulture koji se bave ratovima devedesetih godina.³⁷ Političke promene su se odrazile i na medijsku sferu, oživljavanjem državnih, cenzurisanih medija, zamagljivanjem linije između režimskih medija i tabloida i smanjivanjem prostora za kritičke izveštaje o prošlosti.

Državna kontrola nad medijima je presudna za novi revizionistički narativ o ratovima devedesetih godina koji je režim promovisao od 2012. godine. Florijan Biber (Florian Bieber) napominje da takvi autoritarni režimi vrše kontrolu medija preko „kombinacije lojalnih medija u vlasništvu preduzeća sa mutnim i zamršenim vlasničkim strukturama, ekonomskim pritiskom na nezavisne medije i pretnjama i cenzurom novinara i medija“.³⁸ Anja Šifrin (Anya Schiffrin) koristi koncept „zarobljenih medija“ da opiše kontrolu novih populističkih režima dobijenih kroz ekonomske i političke faktore, koji obezbeđuju

36 Florian Bieber, *The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans*, (London: Palgrave, 2020).

37 Jelena Đureinović, „Politika sećanja na ratove devedesetih u Srbiji: Istorijski revizionizam i izazovi memorijalizacije“ (Beograd: Fond za humanitarno pravo, 2021).

38 Biber, „Uson autoritarizma na Zapadnom Balkanu“ (*The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans*), 129.

politički uticaj na uređivačku politiku, zanemarujući javne interese.³⁹ U slučaju Srbije, termin „zarobljeni mediji“ može se primeniti na inovativne strategije režima za suzbijanje medijskog pluralizma i sloboda skrivenim vlasništvom i neregulisanim medijskim tržištem.⁴⁰

Mediji pod kontrolom države omogućili su nesporno uspostavljanje revizionističkih narativa, pri čemu su RTS i *Politika* žestoko promovisali zvaničnu politiku sećanja, isključujući drugačije glasove. Prorežimski mediji otvaraju prostor akterima koji su ranije bili ograničeni na tabloidnu štampu, kao i osuđenim i oslobođenim ratnim zločincima koji sada dominiraju diskursima o ratovima devedesetih.

Zasnovan na odbacivanju presuda MKSJ-a, istorijski revizionizam pre 2015. godine je povećavao regionalnu izolaciju Srbije i usporavao procese pridruživanja Evropskoj uniji. Ipak, on nije dobio značajnu međunarodnu podršku. Nakon ruske aneksije Krima 2014. godine, revizionistički narativ postao je deo šireg antizapadnog, antiglobalističkog projekta koji su dve države delile, doživljavajući sebe kao napadnute i ponižene liberalnom kapitalističkom globalizacijom. Istoričar Milivoj Bešlin vidi 2015. godinu kao prekretnicu u zvaničnoj politici sećanja, prelazeći iz istorijskog revizionizma u revanšizam.⁴¹ Ovaj koncept obuhvata agresivni stil dominantnih aktera sećanja u tom periodu.

Mediji pod kontrolom države i istorijski revizionizam

Zvanična politika sećanja režima pod vodstvom SNS-a funkcioniše pod jednim imperativom: pretvaranje ratova devedesetih u sećanje na koje srpski narod može biti ponosan. To uključuje preuveličanu sliku herojstva i vojne moći srpskih oružanih snaga i kompatibilnu, jednako preuveličanu sliku žrtve. Ovo poslednje uključuje pre svega civilne žrtve operacije „Oluja“ i intervenciju NATO-a 1999. godine, kao i njene posledice. Herojski

39 Anja Šifrin (Anya Schiffrin), „Introduction to Special Issue on Media Capture,” *Journalism* 19, no. 8 (2018): 1033–42.

40 Jovanka Matić i Dubravka Valić Nedeljković, „Srbija”, u *Pitanjima medijskog integriteta – vraćanje vrednosti javnog servisa u medijima i novinarstvu*, izd. Brankica Petković (Ljubljana: Institut za mir, 2014).

41 Milivoj Bešlin, intervju sa autorkom, 31.08.2022.

narativ se zasniva na slavnim bitkama i vojnim vođama, pružajući tako laskavu sliku jedne nacije. Njegova dominacija je rezultat uspešne simbioze medija i politike državnog sećanja, stvarajući ono što je Jelena Đureinović nazvala „industrijom sećanja“.⁴²

Državni mediji su ključni za stvaranje revizionističkih narativa o ratovima devedesetih godina, jer pružaju neograničen prostor za njihovu promociju. Komemoracije NATO intervencije i godišnjice operacije „Oluja“ glavni su elementi politike sećanja koju sponzorise država i koji dominiraju u medijima. RTS uživo prenosi komemoracije, dok drugi mediji izveštavaju o njima, pretvarajući ih u važne medijske događaje.

Pored centralne uloge u medijizaciji državno organizovanih manifestacija, srpski mediji zdušno učestvuju u inicijativama otkrivanja nepoznatih priča o hrabrosti srpskih oružanih snaga. Narativ bitke na Košarama, koja je sada jedan od centralnih elemenata dominantnog revizionističkog narativa, započinje sa dva teksta novinara Milana Galovića u *Politici* 2013. godine.⁴³ Galović predstavlja bitku na Košarama kao „neispričanu ratnu priču“ o srpskim borcima na albanskoj granici. Prenoseći glasove trojice penzionisanih vojnih oficira, on prikazuje „pakao na Košarama“, gde su zajedničke albanske i NATO snage napale srpsku jedinicu. U narednim godinama objavljeno je na stotine članaka i TV emisija o takozvanim „junacima sa Košara“, stvarajući jedan od centralnih narativa o ratu na Kosovu.⁴⁴ Bitka na Košarama je primer uloge medija kao revizionističkih aktera sećanja koji, otkrivajući detalje o bici, objavljujući biografije komandanata i vojnika i intervjuisanjem njihovih rođaka, uspešno stvaraju novo mesto sećanja u nacionalističkoj istoriji. Za razliku od otkrića snimaka o „Škorpionima“ i masovnih grobnica u Batajnici, koji su brzo pali u zaborav, priča o bici na Košarama služi kao bunar bez dna za produkciju medijskog sećanja.

Kada pišu o ratovima devedesetih godina, mediji koriste vladine zvaničnike i vojne lidere kao najčešće citirane izvore. Predsednik Aleksandar Vučić dominira naslovima u *Politici*

42 Đureinović, „Politika sećanja na ratove devedesetih“, 26–30.

43 Milan Galović, „U paklu Košara – neispričana ratna priča“, *Politika*, 25. mart 2013. godine, <https://www.politika.rs/sr/clanak/252821/Drustvo/U-paklu-Kosara-neispričana-ratna-prica>. Milan Galović, „Posle vojnika na Košare se vratili – novinari“, *Politika*, 03. april 2013, <https://www.politika.rs/sr/clanak/253716/Posle-vojnika-na-Kosare-se-vratili-novinari#!>

44 Jelena Jovanović, „Bitka za sećanje? Narativ o Bici za Košare/Koshare u beogradskim i prištinskim medijima“, *Comparative Southeast European Studies* 70, no. 2 (2022): 337–57.

(„Vučić o NATO agresiji: Tukli Srbiju da bi joj oteli Kosovo“; „Vučić: Nema opravdanja za NATO agresiju“, „Vučić: Samo ne tražite od nas da zaboravimo“; „Vučić: Napali su da nas poraze, ubijaju i da nam otmu deo teritorije“)⁴⁵. I političari i mediji predstavljaju intervenciju NATO-a kao zločin agresije sa političkim ciljem uspostavljanja nezavisnog Kosova bez moralnog ili pravnog opravdanja. Zločini srpskih snaga ne postoje u narativu, dok oni osuđeni za ratne zločine na Kosovu služe kao pouzdani izvori za razgovor o prošlosti. Za razliku od prethodne faze, kada su režimski mediji delimično osporavali njihov povratak, političari i mediji sada pozdravljaju osuđene ratne zločince. U gradu Nišu, država je 2015. godine organizovala svečanost dobrodošlice za povratak generala Vladimira Lazarevića iz zatvora, o čemu su detaljno izveštavali mediji. Lazarević je narednih godina postao redovni komentator NATO intervencije i rata na Kosovu za *Politiku*, gde „legendarni vojni vođa“ opisuje herojstvo srpske vojske u sprečavanju kopnene invazije na državu.⁴⁶

Produkcija dokumentarnih filmova, koje emituje RTS, još je jedan primer aktivne uloge državnih medija u kreiranju i promovisanju revizionističke istorije o ratovima devedesetih godina. Dvadeseta godišnjica intervencije NATO-a 2019. godine poslužila je kao prilika za produkciju dokumentarnih filmova o tome. U saradnji sa Ministarstvom odbrane, RTS je napravio nekoliko dokumentarnih filmova o ratu na Kosovu, uključujući „Ratne priče sa Košara“ i „Bitka kod Paštrika“. Dokumentarci su predstavljali srpsku vojsku kroz prizmu emocionalne personalizacije vojnika i njihovih tragičnih sudbina.

Pored publike RTS-a, dokumentarac o bici za Košare ima više od 7 miliona pregleda na zvaničnom RTS *YouTube* kanalu.⁴⁷ U saradnji sa *Vreme* filmom, RTS je koproducirao tri sekvence dokumentarnog filma „Bombardovanje“ o političkim okolnostima koje su dovele do rata na Kosovu i NATO intervencije, ratnih operacija i žrtava. RTS 2 emituje

45 „Vučić o NATO agresiji: Tukli Srbiju da bi joj oteli Kosovo“, *Politika*, 24. mart 2020, <https://www.politika.rs/sr/clanak/450735/Vucic-o-NATO-agresiji-Tukli-su-Srbiju-da-bi-joj-oteli-Kosovo>; „Vučić: Nema opravdanja za NATO agresiju“, *Politika*, 23. mart 2022, <https://www.politika.rs/sr/clanak/502902/Vucic-Nema-opravljanja-za-NATO-agresiju>; „Vučić: Samo ne tražite od nas da zaboravimo“, *Politika*, 24. mart 2015, <https://www.politika.rs/sr/clanak/322737/Vucic-Samo-ne-tražite-od-nas-da-zaboravimo>; „Vučić: Napali su nas da nas poraze, ubijaju i da nam oduzmu deo teritorije“, *Politika*, 24. mart 2021, <https://www.politika.rs/sr/clanak/475654/Vucic-Napali-su-nas-da-nas-poraze-ubijaju-i-da-nam-oduzmu-deo-teritorije>.

46 T. Todorović, „General Lazarević: Na Košarama sprečena kopnena invazija na našu zemlju“, *Politika*, 9. april 2022, <https://www.politika.rs/scclanak/504449>

47 „Ratne priče sa Košara“, *RTS*, 9. april 2019, <https://www.rts.rs/page/rtssr/rtspredstavlja/story/267/najnovije/4300115/dokumentarna-serija-ratne-price-sa-kosara-24---26-marta-rtss-2-20-casova.html>

ove dokumentarce svakodnevno tokom 20. godišnjice intervencije u udarnom terminu, a oni su i dalje dostupni na RTS *YouTube* kanalu.⁴⁸ Na kraju, RTS je posvetio posebnu pažnju napadu NATO-a na državnu televiziju 23. aprila 1999. godine i napravio nekoliko dokumentarnih filmova o napadu.⁴⁹ Intenzitet dokumentarne produkcije, broj i obim su klasični ishodi „industrije sećanja“ u Srbiji.

Mediji pod kontrolom države su aktivni i angažovani akter sećanja, sa važnom ulogom u stvaranju i širenju revizionističkih narativa o ratovima devedesetih. Mediji proizvode sadržaj i inovativni su u pronalaženju pojedinaca koji mogu da svedoče o prošlosti: od pilota, vojnika i policajaca do preživelih, civilnih žrtava i njihovih porodica. Tragični narativ uključuje mnoge perspektive srpskih svedoka, njihova sećanja i detaljan opis tragičnih događaja. Istovremeno, *Politika*, RTS i drugi režimski mediji izostavljaju zločine koje su počinile srpske snage, a revizionistički narativ isključuje glasove albanskih, hrvatskih ili bošnjačkih žrtava. Intelektualci i aktivisti za ljudska prava koji kritikuju herojsko sećanje su nevidljivi, te se tako stvara zatvoren, politički kontrolisan i cenzurisani medijski prostor.

Tabloidi, informativno-zabavni televizijski program i alternativni mediji

Tabloidni mediji su postali brojniji nakon 2012. godine, kao i publika do koje stižu. Ipak, ostali su verni kreiranju skandala, izmišljanju kriza i pretnji, širenju laži i promociji teorija zavere. Ratovi devedesetih dominantno su prikazani kao odbrambeni ratovi koje su vodili hrabri i moralno besprekorni srpski politički i vojni lideri. U potrazi za senzacijom i skandalom, tabloidni mediji nemaju nikakve moralne ili pravne obzire. Dok režimski mediji i političari opravdavaju prisustvo oslobođenih ratnih zločinaca svojim odsluženim kaznama, tabloidni mediji objavljuju intervju sa zatvorenicima koji računaju na senzacionalističke efekte. Bivši general Vojske Jugoslavije Nebojša Pavković, koji u Finskoj izdržava 22-godišnju kaznu za ratne zločine i zločine protiv čovečnosti počinjene tokom

48 „Bombardovanje - put u rat“, *RTS*, 22. mart 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=-LmVChsiaQ8>;

„Bombardovanje - kako se vodio rat?“, *RTS*, 22. mart 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=tIAmN5s6otY>;

„Bombardovanje - žrtve rata“, *RTS*, 22. mart 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=4vYg3NEP8qM&t=2877s>

49 „Hronika najavljene smrti“, *RTS*, 23. april 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=3J-qDr6UpOM&t=25s>; „Tišina u Aberdarevoj“, *RTS*, 23. april 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=eoFeDIETfow>

rata na Kosovu, dao je nekoliko intervjuia iz zatvora nedeljniku *Pečat* i portalu *Balkan.Info*. U ovim intervjuima ponavljao je Miloševićev scenario rata „protiv terorista“ i herojsku odbranu srpske vojske.⁵⁰ Bivši komandant Vojske Republike Srpske Ratko Mladić, osuđen za genocid u Srebrenici na doživotnu robiju, uključio se uživo iz zatvora u jutarnji program *TV Happy*.⁵¹

Nacionalistički intelektualci podržavaju revizionističke ratne narative ratnih zločinaca u tabloidnim medijima. Milivoj Bešlin objašnjava: „Prvo ratni zločinci prezentuju svoje ideje na jutarnjem programu *TV Happy*, dok uveče moje kolege, istoričari, potvrđuju ovaj pogled na svet, pružajući naučni pečat onome što je rečeno ujutru.“⁵²

Pored toga, tabloidni mediji su otvoreni za kriminalce iz podzemlja i paravojnike iz jugoslovenskih ratova, kao što su Dragoslav Bokan, vođa „Belih orlova“, i Mihajlo Ulemek, član Srpske dobrovoljačke garde, obojica poznati po zločinima tokom ratova devedesetih godina.⁵³ Njihove izjave se vrte oko herojstva i snage srpskih vojnika, dok otvoreno izražavaju mržnju i prezir prema drugima, veličajući biološku i kulturnu superiornost srpskog naroda. Govor mržnje, agresija i eksplicitna valorizacija nasilja i zločina čine uobičajene teme u tabloidima.

Stvaranje neprijatelja, kriza i širenje straha je svakodnevica za tabloidnu štampu. U analizi tabloidne štampe u 2018. godini Stefan Janjić, urednik portala *Fake News Tragač*, izbrojao je 265 naslovnih strana tabloida koji su najavljivali ratove, najčešće u *Informeru* i *Srpskom telegrafu*, protiv „ustaša“ i „Šiptara“.⁵⁴ Tabloidi takođe etiketiraju aktiviste za ljudska prava zbog njihovog aktivizma vezanog za sećanje, posebno zbog priznavanja genocida

50 Stefan Karganović, „General Nebojša Pavković: Svetski moćnici nisu želeli mir na Kosmetu“, *Pečat*, 11. decembar 2015, <https://www.pecat.co.rs/2015/12/general-nebojsa-pavkovic-svetski-mocnici-nisu-zeleli-mir-na-kosmetu>; Aleksandar Pavković, „Intervju: General Nebojša Pavković - Bili smo spremni da damo život za odbranu Srbije!“, *Balkan.Info*, 06. oktobar 2018. godine, <https://www.youtube.com/watch?v=dTVFJLg2Zj4>

51 Jelena Dimitrijević, Milomir Marić, „Dobro jutro Srbijo“ *TV Happy*, 16. novembar 2018, https://www.youtube.com/watch?v=ILHfcl_Ytul

52 Milivoj Bešlin, intervju sa autorkom, 31.08.2022.

53 Iva Martinović, Miloš Teodorović, „Paravojne formacije - Dušan silni, Beli orlovi, Srpski sokolovi“, *Radio Slobodna Evropa*, 11. april 2010, https://www.slobodnaevropa.org/a/plp_paravojne_formacije_dusan_silni_beli_orlovi_srpski_sokolovi/2008829.html

54 Katarina Živanović, „Koje su sve ratove najavljivali tabloidi u 2018. godini?“ *Danas*, 1. januar 2019. godine, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/koje-su-sve-ratove-najavljivali-tabloidi-u-2018-godini/>

u Srebrenici, kao antisrpske izdajnike koje finansira Zapad.⁵⁵ Za tabloide je priznanje genocida postalo merilo za identifikaciju izdajnika, neprijatelja i mrzitelja srpskog naroda.

Pored lažnih vesti i stvaranja neprijatelja, tabloidna štampa izmišlja i širi čitav niz teorija zavere zasnovanih na tajnom planu Zapada da uništi srpsku državu i narod. Jedan od najuspešnijih primera je tvrdnja o štetnim efektima zrna od osiromašenog uranijuma, koja je nakon 2015. godine dobila sve veću pažnju u Srbiji.⁵⁶ U narednim godinama, tabloidi su intenzivirali izveštaje o osiromašenom uranijumu intervjuisanjem medicinskih i vojnih stručnjaka poput Milana Čikarića ili generala vojske Božidara Delića, kada su obojica potvrdili pandemiju raka u Srbiji. Pored toga, pacijenti oboleli od raka, poput majke Milice Rakić, devojčice ubijene tokom NATO intervencije, ili ratnog zločinca Vojislava Šešelja, javno povezuju svoju bolest sa NATO intervencijom.⁵⁷ Režimski mediji ne ignorišu ovu temu niti kritikuju hiper-viktimizaciju koju ona podrazumeva, već umesto toga prate trag tabloida. RTS je organizovao okrugli sto na kome su gosti promovisali „genocidni karakter bombardovanja“ i „ekocid“ Srbije i svih njenih građana, kako je tvrdila neurohirurškinja i političarka SNS, Danica Grujičić.⁵⁸

Ovo prelivanje tema iz tabloidne štampe u režimske medije je još jedna karakteristika medijskog pejzaža posle 2012. godine. Ratni propagandisti i revizionistički novinari takođe su prešli iz tabloida u glavne medije. Milorad Komrakov, javno lice ratne propagande RTS-a, uklonjen nakon 5. oktobra, vratio se 2022. godine kao urednik jutarnjeg programa na novoosnovanoj *Tanjug TV*.⁵⁹ Njegova javna rehabilitacija simbolična je podrška

55 Ivana Žigjić, „Pljuju za keš! Drecun: Biserko i Kandička dobile 109.000 dolara za priču o genocidu i proglašavanje Srba genocidnim narodom“, *Kurir*, 10. avgust 2021. godine, <https://www.kurir.rs/vesti/politika/3745213/jadno-biserko-i-kandička-dobile-109000-dolara-za-pricu-o-genocidu-i-proglasavanje-srba-genocidnim-narodom>.

56 Astrea Pejović, „Društveni život osiromašenog uranijuma: naslede NATO intervencije u Srbiji“ (Konferencija 20 godina nakon NATO intervencije u Jugoslaviji: lokalni, regionalni i globalni aspekti „humanitarnih intervencija“, Lajpcig, 2019).

57 Jelena Đondović, „Bivša vlast zataškala sve o NATO agresiji!“, *Alo!*, 23. avgust 2019, <https://www.alo.rs/vesti/drustvo/bivsa-vlast-zataskala-sve-o-nato-agresiji-istrazivanje-koje-sam-vrsio-na-vma-prisilno-ukinuli/248279/vest>

58 Olivera Jovičić, „NATO bombardovanje - zločin koji ne zastareva“, *RTS*, 17. oktobar 2017, <https://www.rts.rs/page/tv/sr/story/22/rts-svet/2906910/upitnik.html>.

59 Katarina Živanović, „Ko je Milorad Komrakov: Ozloglašeni urednik iz 90-ih koji je posle 5. oktobra 'sklonjen' na misteriozno radno mesto“, *Danas*, 29. jun 2022, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/ko-je-milorad-komrakov-ozloglaseni-urednik-iz-90-ih-koji-je-posle-5-oktobra-sklonjen-na-misteriozno-radno-mesto/>

revizionističkim prikazima ratova devedesetih godina koje je godinama popularizovao u *Večernjim novostima* i svojim knjigama.⁶⁰

Poricanje genocida u Srebrenici centralna je tema revizionističkog narativa u tabloidima i alternativnim medijima. Nekoliko novinara se ističe u ovom kontekstu, poput Stefana Karganovića, direktora takozvanog Istorijskog projekta Srebrenica, Milivoja Ivaniševića i Ljiljane Bulatović-Medić, da navedemo samo neke. U knjigama i člancima u tabloidima od *Kurira*, preko *Pečata*, do *Večernjih novosti*, oni posežu za činjeničnim poricanjem genocida, smanjenjem broja ubijenih i odbacivanjem krivičnog dela. Oni pominjanje genocida vide kao sredstvo za ponižavanje i politički poraz Srbije. U 2020. godini Međunarodna komisija na čelu sa Gideonom Grajфом (Gideon Greif), koju je 2019. godine imenovala Vlada Republike Srpske, objavila je izveštaj saglasan sa diskursom poricanja. U izveštaju je smanjen broj žrtava i odbačene su optužbe za genocid, mada se priznaje da su se zločini dogodili.⁶¹ U dnevnim novinama *Kurir*, Izveštaj se navodi na naslovnoj strani, naglašavajući da se „ni pojedinačni zločin genocida ni genocid uopšte“ nije dogodio u Srebrenici.⁶² Tabloid *Informer* objavio je štampani dodatak o tom izveštaju, najavljujući trijumf naučne istine o Srebrenici.⁶³ Internet portal *Srbinfo* objavio je Grajfov poziv „da se Srebrenica izbríše iz istorije“ jer se genocid nije dogodio.⁶⁴ Normalizacija velikih delova radikalno-desnog diskursa i konstantno preklapanje između tabloida i režimskih medija čine razliku između njih jedva vidljivom.

60 Komrakov je autor četiri knjige o promeni režima 2000. godine i intervenciji NATO-a. U 2019. godini, u *Večernjim novostima*, napisao je feljton o NATO intervenciji.

61 Gideon Graf (Gideon Greif), „Zaključni izveštaj Nezavisne međunarodne istražne komisije o stradanju svih ljudi u srebreničkoj oblasti između 1992. i 1995. godine“, 2020, 30, <https://incomfis-srebrenica.org/report/>.

62 Katarina Lazić Simić, „Objavljen Grajfov izveštaj o Srebrenici“, *Kurir*, 21. jul 2021, <https://www.kurir.rs/vesti/politika/3733445/objavljen-grajfov-izvestaj-o-srebrenici-zakljucuje-se-da-se-nije-dogodio-niti-pojedinacni-zlocin-genocida-niti-genocid-uopste>.

63 M. Dobromirović, B. Vukčević, „Ne propustite, samo danas u štampanom izdanju Informera - detaljan izveštaj Gideona Grajfa o Srebrenici“, *Informer*, 26 July 2021, <https://informer.rs/vesti/politika/624415/najava-dodatak-informer-srebrenica-genocid>.

64 „Gideon Graf: 'Genocid u Srebrenici' treba izbrisati iz istorije - nije se dogodio“, *Srbinfo*, 16. jun 2021, <https://srbinfo.info/politika/gideon-grajf-genocid-u-srebrenici- treba-izbrisati-iz-istorije-nije-se-dogodio/?lang=lat>

Liberalni mediji: utišani kritičari

Zvanične državne komemoracije su medijski događaji i kao takvi su podjednako prisutni u nezavisnim medijima. Državni zvaničnici, poput Aleksandra Vučića i Aleksandra Vulina, pojavljuju se kao vodeći glasovi revizionističkog narativa, tražeći pravdu za srpske žrtve i sećanje na herojsku odbranu Kosova. U dnevnom listu *Danas*, naslovi poput „Vučić: Srbija neće zaboraviti zločine 19 najmoćnijih zemalja!“, „Vulin: NATO bombardovanje najteži trenutak u našoj istoriji“, „Vučić: Hteli su da nas unište, ali mi smo sačuvali ponos“⁶⁵ teško da se razlikuju od sličnih izveštaja u drugim medijima.

Istovremeno, za razliku od medija pod kontrolom države, liberalni mediji pružaju prostor kritičkim glasovima koji propituju preuveličano srpsko žrtvovanje i brisanje nersrpskih žrtava iz zvanične politike sećanja. Oni objavljuju izjave i saopštenja organizacija za ljudska prava i prate godišnjice ratnih zločina.⁶⁶ U svojim komemorativnim izveštajima o intervenciji NATO-a oni ne brišu albanske žrtve, kao režimski mediji. Umesto toga, javnost može da pročita o oko 600.000 izbeglica sa Kosova ili o masakru poput onog u Maloj Kruši.⁶⁷ Slično tome, objavljuju aktiviste za ljudska prava koji kritikuju kulturu zaboravljanja i dekontekstualizacije ratova devedesetih. Isto važi i za intelektualce koji se suočavaju sa istorijskim revizionizmom, poput istoričara Milivoja Bešina i Dubravke Stojanović, koji svoje apele objavljuju u *Danasu*, *Peščaniku* i *Radiju Slobodna Evropa*. Iako u nekim slučajevima mogu dopreti do režimskih medija, kao što su dnevne novine *Blic* i nedeljnik *NIN*⁶⁸, kritičari zvanične politike sećanja su nevidljivi u državnim medijima,

65 Fonet, „Vučić: Srbija neće zaboraviti zločine 19 najmoćnijih zemalja“, *Danas*, 24. mart 2020, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/vucic-srbija-nikada-nece-zaboraviti-zlocine-19-najmocnijih-zemalja-nad-srbijom/>; *Danas Online*, „Vulin: NATO bombardovanje najteži trenutak naše istorije“, *Danas*, 10. jun 2019, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/vulin-nato-bombardovanje-najtezi-trenutak-nase-istorije/>; Fonet/RTS, „Vučić: hteli su da nas unište, ali mi smo sačuvali ponos“, *Danas*, 24. mart 2017, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/vucic-hteli-su-da-nas-unište-ali-smo-mi-sacuvali-ponos/>

66 S. Č., „Rekom odgovara Vučiću da su sva deca vredna i važna a ne samo naša“, *Danas*, 12. maj 2022, <https://www.danas.rs/vesti/politika/rekom-odgovara-vucicu-da-su-sva-deca-vredna-i-vazna-a-ne-samo-nasa-101-dete-zrtva-nato-66-albanske-nacionalnosti-25-srpske-i-10-romske/>; Snežana Congradin, „Živa Lomača - paradigma stradanja Bošnjaka u Višegradu“, *Danas*, 17. jun 2022, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/suocavanje/ziva-lomaca-paradigma-stradanja-bosnjaka-u-visegradu/>

67 S.Č., „Navršava se 21 godina od početka NATO bombardovanja SRJ Jugoslavije“, *Danas*, 24. mart 2020. godine, <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/suocavanje/navrsava-se-21-godina-od-pocetka-nato-bombardovanja-sr-jugoslavije/>

68 Marko Lovrić, „Političari na skejtbordu“, *Blic*, 11. jul 2020, <https://www.blic.rs/nin/politiciari-na-skejtbordu-na-balkanu-na-vlasti-elite-iz-ratova-oni-nas-dave-i-ne/j5f8vly>

dok su ciljani i demonizovani kao antisrbi od strane tabloida.⁶⁹ Prema rečima Milivoja Bešina, ova cenzura, ironično, služi kao štit: „Činjenica je da ne postoji ni minimalna sloboda medija, tako da ne možemo da uđemo u režimske medije i čak dobijemo priliku da izazovemo javno mnjenje.“⁷⁰ Paradoksalno, poslednja linija odbrane od verbalnih napada i nasilja protiv onih koji izazivaju istorijski revizionizam je cenzura u srpskim medijima.

Nasuprot tabloidima i državnim medijima, nezavisni mediji kao što su *Danas* ili *Vreme* kritikuju heroizaciju ratnih zločinaca i njihovu normalizaciju u javnosti na političkoj i na moralnoj osnovi. Uprkos ovoj otvorenosti za kritičke račune, liberalni mediji više ne tragaju aktivno za kritičkim sećanjima na ratove devedesetih. Sa izuzetkom *Peščanika* i *Radija Slobodna Evropa*, oni više služe kao platforma za druge aktere sećanja, kao što su aktivisti za ljudska prava i kritički intelektualci. Čak i takva minimalna otvorenost za kritično sećanje predstavlja pretnju SNS-u i njenim političkim saveznicima. Novinari i aktivisti za ljudska prava koji ispituju revizionističku istoriju ratova devedesetih godina su pod stalnom pretnjom radikalno desničarskih političara i tabloida. Na primer, Vojislav Šešelj je 2019. godine u parlamentu napao novinarku dnevnog lista *Danas*, Snežanu Čongradin, zbog njenog teksta o komemoraciji u Potočarima, tražeći da svako ko tvrdi da je počinjen genocid u Srebrenici bude osuđen na 20 godina zatvora.⁷¹ Bez odgovora vlade ili pravne zaštite, ovi napadi stvaraju nesigurno okruženje i značajno utiču na već ograničene medijske slobode.

Zaključak

Dominacija revizionističkih narativa o ratovima devedesetih u Srbiji od 2012. godine nadograđuje se na simbiozu mejnstrim medija i političkog režima. Dominantni medijski diskursi vrte se oko nekritičke promocije državnih aktera i komemoracija koje sponzorise

69 Izmišljeni skandali koji se zatim pretvaraju u zvaničnu politiku sećanja poput pisanja o Blagoju Jovanoviću, koji je služio kao povod za kampanju progona istoričarke Dubravke Stojanović u: „Skandal! Anti-srpski profesori žale za ubistvom osnivača Jasenovca!“, *Informer*, 26. jul 2020, <https://informer.rs/vesti/politika/537034/skandal-anti-srpska-profesori-zale-ubistvom-osnivaca-jasenovca>

70 Milivoj Bešin, intervju sa autorokom, 31.08.2022.

71 M. R. Milenković, „Šešelj izvedao novinarku *Danas*a Snežanu Čongradin“, *Danas*, 16. jul 2019, <https://www.danas.rs/vesti/politika/seselj-izvedjao-novinarku-danasa-snezanu-congradin/>

država, aktivnog doprinosa konstruisanju ratnih narativa i potpunog isključenja kritičkih glasova.

Nakon svrgavanja Miloševića i njegovog režima 2000. godine, tabloidni mediji su predstavljali kontinuitet poricanja i ratne propagande. Sa promenom režima 2012. godine, mnogi revizionistički narativi iz tabloidne štampe prešli su u glavne medije, odražavajući zvaničnu politiku sećanja koju promoviše režim SNS-a. Tabloidi i krajnje desničarski mediji intenziviraju revizionističke narative o ratovima devedesetih godina, stvarajući dodatnu radikalizaciju kroz skandale, laži i teorije zavere. Slabi i ugroženi liberalni mediji i dalje pružaju prostor za aktivizam organizacija za ljudska prava, iako sa veoma ograničenim aktivnim radom na temi sećanja ili istraživanju ratova.

Revizionistički narativ kombinuje preuveličanu sliku herojstva i vojne sile srpskih oružanih snaga sa preuveličanom slikom srpskih žrtava. Ona pruža laskavu sliku nacije kroz zamenu počinitelaca i žrtava, neograničeno lamentiranje nad sopstvenim stradanjem i očigledno poricanje zverstava. Stvoreni od strane „industrije sećanja“, ovi ratni narativi su gotovo nesporni u javnosti. Oni koji kritikuju dominantne narative, s druge strane, suočavaju se sa cenzurom u režimskim medijima i progonom od strane državnih aktera i tabloida. U takvom okruženju, borba protiv istorijskog revizionizma u medijima može zahtevati širu mobilizaciju, proširenje prostora za kritičko pamćenje i veću podršku novinarima kao aktivnim akterima sećanja.

Bibliografija

Bieber, Florian. *Uspon autoritarizma na Zapadnom Balkanu (The Rise of Authoritarianism in the Western Balkans)*. London: Palgrave Pivot, 2020.

Boljević, Ivan, Đorđe Odavić, Vladimir Petrović, Bogdan Stanković, Svetislav Rabrenović, Novak Vučo, Jasna Šarčević Janković i Milica Vukotić. „Reči i nedela. Pozivanje ili podsticanje na ratne zločine u medijima u Srbiji 1991–1992.” Beograd: Centar za tranzicione procese, 2011.

Brej, Tomas (Brey, Thomas). „Russische Medien Auf Dem Balkan.” Beograd: Friedrich-Naumann-Stiftung, 2021.

David, Lea. *The Past Can't Heal Us: The Dangers of Mandating Memory in the Name of Human Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.

Đureinović, Jelena. „Politika sećanja na ratove devedesetih u Srbiji: Istorijski revizionizam i izazovi memorijalizacije.” Beograd: Fond za humanitarno pravo, 2021.

Fairclough, Norman. *Jezik i moć (Language and Power)*. Jezik u društvenom životu. (Language in Social Life Series.) London, Njujork: Longman, 1989.

Gordy, Eric D. „Krivica, odgovornost i poricanje: Prošlost na kocki u Post-Miloševićskoj Srbiji” (*Responsibility, and Denial: The Past at Stake in Post-Milošević Serbia*) Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2013.

Greif, Gideon. „Zaključni izvještaj Nezavisne međunarodne istražne komisije o stradanju svih ljudi u Srebreničkoj oblasti između 1992. i 1995. godine”, 2020. <https://incomfis-srebrenica.org/report/>.

Herf, Jeffrey. „Jevrejski rat: Gebels i antisemitske kampanje nacističkog ministarstva propagande.” (“The 'Jewish War': Goebbels and the Antisemitic Campaigns of the Nazi Propaganda Ministry.”) *Studije o holokaustu i genocidu* 19, br. 1 (2005): 51–80.

Jovanović, Jelena. „Bitka za sećanje? Narativ o Bitci za Košare/Koshare u beogradskim i prištinskim medijima.” *Uporedne studije jugoistočne Evrope* 70, br. 2 (2022): 337–57.

- Matić, Jovanka. „Medijski populizam i politički populizam.“ U: *Populizam*, uredio Zoran M. Lutovac. Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, 2017.
- Matić, Jovanka i Dubravka Valić Nedeljković. „Srbija.“ U: *Integritet medija je bitan – vraćanje vrednosti javnog servisa u medijima i novinarstvu (Media Integrity Matters - Reclaiming Public Service Values in Media and Journalism)*, uredila Brankica Petković. Ljubljana: Institut za mir, 2014.
- Milošević, Milan. „Medijski ratovi: 1987-1997.“ U: *Burn This House: The Making and Unmaking of Yugoslavia*, uredili Jasminka Udovički i Džejms Ridžvej (James Ridgeway). Durham: Duke University Press, 2000.
- Milutinović, Irina. „Medijsko vlasništvo i demokratski kapacitet tranzicionog društva: slučaj Srbije.“ *European Journal of Communication* 32, br. 4 (2017): 367–80.
- Mudde, Cas. *Populistička radikalna desnica: čitalac*. London, New York: Routledge, 2016.
- Neiger, Motti, Oren Meyers, i Eyal Zandberg. *On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age* Njujork: Palgrave Macmillan, 2011.
- Noel Njuman (Noelle-Neumann, E.) „Teorija javnog mnjenja: Koncept spirale tišine (The Theory of Public Opinion: The Concept of the Spiral of Silence).“ *Anali Međunarodnog udruženja za komunikacije* 14, br. 1 (1991): 256–87.
- Popović, Srđa. *One gorke suze posle*. Beograd: Peščanik, 2010.
- Roknić, Aleksandar. „Uticaj žute štampe na radikalizaciju političke scene Srbije.“ *Jeretik* 1, br. 2 (2006): 88–94.
- Rosenfeld, Gavriel D. „The Rise of Illiberal Memory“ *Studije sećanja*, (2021), 1–18.
- Šifrin Anja (J)Schiffrin, Anya. „Uvod u specijalno izdanje o zarobljavanju medija (Introduction to Special Issue on Media Capture).“ *Journalism* 19, br. 8 (2018): 1033–42.
- Tucker, Aviezer. „Historiografska revizija i revizionizam - Dokazna razlika (Historiographic Revision and Revisionism The Evidential Difference).“ U: *Past in the Making*, uredio Michal Kopeček, 17–38. Budimpešta, Njujork: Central European University Press, 2008.
- Valencia-García, Louie Dean, ed. *Krajnje desničarski revizionizam i kraj istorije: Alt/Istorije*. London, New York: Routledge, 2016.

Mediji i revizionizam o ratovima devedesetih u Srbiji

Izdavač:

Fondacija Fond za humanitarno pravo
Dečanska 12, Beograd
www.hlc-rdc.org

Autorka:

Katarina Ristić

Urednica:

Jelena Đureinović

Prevod:

Marijana Gligorić

Lektura:

Predrag Ivanović

Dizajn:

Milica Dervišević

Tiraž:

200

Štampa:

Instant System, Beograd

ISBN-978-86-7932-131-2

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.774(497.11)"20"
323:316.77]:316.75(497.1)"20"
316.752(497.11)"20"

РИСТИЋ, Катарина, 1975-

Mediji i revizionizam o ratovima devedesetih u Srbiji / [autorka Katarina Ristić] ; [prevod Marijana Gligorić]. - Beograd : Fondacija Fond za humanitarno pravo, 2023 (Beograd : Instant system). - 35 str. ; 24 cm

Izv. stv. nasl.: Media and Revisionism about the 1990s' Wars in Serbia. - Tiraž 200. -
Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 34-35.

ISBN 978-86-7932-131-2

a) Медијска култура -- Србија -- 21в б) Југославија -- Распад -- Медијски аспект -- 21в
в) Србија -- Култура сећања -- 21в

COBISS.SR-ID 112579337